

Роль державотворення в утвердженні прав та свобод громадян в Україні

Дацюк Тетяна Кузьмівна¹, Крамаренко Оксана Миколаївна²,
Ткаченко Ольга Миколаївна³

Опубліковано	Секція	УДК
04.08.2023	Право	342.72/.73

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8221006>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті проаналізовано основні етапи та особливості розвитку прав людини в Україні в міждисциплінарному аспекті теорії держави і права. Метою цієї статті є аналіз ролі держави в забезпеченні прав і свобод громадян в Україні. Досліджено інституційні механізми забезпечення прав і свобод людини в Україні з адміністративної точки зору. Перші законодавчі кроки нової суверенної країни не залишили жодних сумнівів щодо правового підґрунтя поставлених цілей. Основним завданням законодавства України було визначено захист і гарантування конституційних прав та створення ефективних механізмів їх реалізації. Змістом і метою діяльності держави є права і свободи людини і громадянина. Згідно з Конституцією, держава відповідає перед громадянами за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є першочерговим обов'язком держави. Важливою ланкою в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина є Конституційний Суд України. Конституційний Суд здійснює судовий контроль за додержанням Конституції, захищає принципи конституційного ладу, основні права людини, права і свободи громадянина, гарантує дотримання принципу законності та безпосередню дію Конституції на всій території України. Доведено, що ефективно забезпечення та захист прав і свобод громадян мають першочергове значення для демократичної, правової та соціальної держави. Дослідження в царині розвитку механізмів захисту прав і свобод людини в Україні є особливо актуальними в контексті Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та прагнення нашої країни до повноправного членства в Європейському співтоваристві. В юридичній літературі не відображені наукові дослідження, присвячені ролі держави в захисті прав і свобод людини. Тому необхідний ґрунтовний аналіз положень українського законодавства щодо цього важливого питання.

¹ кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна, 50084, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Співдружності, 92А, <https://orcid.org/0000-0002-1708-076X>

² старший викладач кафедри економіки і права, Навчально-науковий інститут економіки і управління, Національний університет харчових технологій, Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 68, <https://orcid.org/0000-0002-2216-7149>

³ кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і права, Навчально-науковий інститут економіки і управління, Національний університет харчових технологій, Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 68, <https://orcid.org/0000-0002-1468-8091>

Ключові слова: держава, право, захист, механізми державного управління, верховенство права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

The role of state formation in establishing the rights and freedoms of citizens in Ukraine

Annotation. The article analyzes the main stages and features of the development of human rights in Ukraine in the interdisciplinary aspect of the theory of the state and law. The purpose of this article is to analyze the role of the state in ensuring the rights and freedoms of citizens in Ukraine. Institutional mechanisms for ensuring human rights and freedoms in Ukraine from an administrative point of view have been studied. The first legislative steps of the new sovereign country left no doubt about the legal basis of the set goals. The main task of Ukrainian legislation was to protect and guarantee constitutional rights and create effective mechanisms for their implementation. The content and purpose of the state's activity are the rights and freedoms of man and citizen. According to the Constitution, the state is responsible to citizens for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the primary duty of the state. The Constitutional Court of Ukraine is an important link in the mechanism of protection of human and citizen rights and freedoms. The Constitutional Court carries out judicial control over the observance of the Constitution, protects the principles of the constitutional order, basic human rights, rights and freedoms of the citizen, guarantees the supremacy of the law and the direct effect of the Constitution on the entire territory of Ukraine. It has been proven that effective provision and protection of freedoms are of primary importance for a democratic, legal and social state. Research in the field of development of mechanisms for the protection of human rights and freedoms in Ukraine is particularly relevant in the context of the Association Agreement between Ukraine and the European Union and our country's aspiration for full membership in the European Community. The path to establishing the rule of law and democratic principles of governance in Ukraine is unthinkable without recognition of human rights and freedoms. Thus, the issue of human and citizen rights is part of the issue of the true position of the individual in society and the state. There are no clear scientific studies devoted to the role of the state in protecting human rights and freedoms in the existing legal literature. Therefore, a clearer analysis of the provisions of the Ukrainian legislation regarding the protection of human and citizen rights and freedoms is necessary.

Keywords: state, law, protection, mechanisms of state administration, rule of law, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Вступ

Питання ефективного забезпечення та захисту прав і свобод людини має велике значення для демократичної, правової та соціальної держави. Дослідження розвитку механізмів захисту прав і свобод людини в Україні набуває особливої актуальності. Політичний, економічний та соціальний розвиток суспільства в процесі розбудови демократичної правової держави вимагає приведення правових, організаційних, структурних та інших функціональних засад функціонування державних інституцій України у відповідність до нових умов їхньої діяльності та розвитку. Реформування системи державного управління базується на правовому визначенні функцій та обов'язків, ідентифікації всіх елементів системи, повній адаптації структури державних органів до цих функцій та обов'язків, правовому врегулюванню прав та обов'язків державних службовців, визнанні механізмів, здатних гарантувати реалізацію принципу верховенства права, суворе дотримання прав і свобод громадян, визначених Конституцією України. Забезпечення їх дотримання має здійснюватися на основі

розробки та впровадження нових інституцій і правил ухвалення рішень, пов'язаних з Основним Законом України.

Аналізуючи джерела з проблеми дослідження, можна дійти висновку, що тема ролі державотворення в утвердженні прав та свобод викликає значний інтерес у вітчизняних науковців. Важливими в цьому аспекті є дослідження Л. Ткачука[12], С. Чорної [15] та інших.

Змістові характеристики та аналіз кроків і сутності розвитку правових гарантій з погляду на історичні та правові аспекти були досліджені М. Панфьоровою у статті «Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір» [8].

Варто зазначити, що дослідження С. Ковальчука [4] та О. Панкевича [7] дають нам додатковий матеріал для дослідження.

Важливими для дослідження є матеріали праці І. Сурай та В. Книша «Забезпечення захисту прав і свобод людини в Україні»[11], у якій розглянуто інституційні механізми забезпечення прав і свобод людини в Україні в аспекті державного управління.

Варто також згадати колективну працю Р. Гринька, Н. Демчик, А. Моти «Права людини в умовах сучасності»[1], в якій розкрито ключові особливості прав людини в умовах сучасності, а також виокремлено правові основи їх дотримання.

Проте варто зазначити, що у вищезазначених працях розглянуто лише окремі аспекти складної комплексної проблеми. Тому окрім них теоретичною основою нашого дослідження слугує нормативно-правова база українського та міжнародного законодавства.

Відповідно, *метою статті* є дослідження ролі державотворення в утвердженні прав і свобод громадян в Україні.

Завданнями статті є аналіз етапів та особливостей розвитку прав людини на території України, а також визначення ролі держави в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становлять: науково-емпіричні методи – збирання і порівняння інформації, за допомогою яких було визначено основні етапи розвитку прав людини на території України. За допомогою комплексного аналізу було вивчено основні особливості прав і свобод людини і громадянина. Методом синтезу й узагальнення було досліджено роль держави в забезпеченні конституційних прав. Теоретичною основою статті є праці вітчизняних науковців, нормативно-правова база українського й міжнародного законодавства.

Результати

Політичний, економічний та соціальний розвиток суспільства в процесі розбудови демократичної правової держави потребує приведення правових, організаційних, структурних та інших функціональних засад функціонування державних інституцій України у відповідність до нових умов їхньої діяльності та розвитку. Реформа адміністративної системи ґрунтується на законодавчому визначенні функцій та обов'язків, ідентифікації всіх елементів системи, повній адаптації структури державних інституцій до цих функцій та обов'язків, правовому регулюванню прав та обов'язків державних службовців, визнанні механізмів, спроможних забезпечувати втілення закону в дію та непохитне додержання прав і свобод громадян, закріплених у Конституції України. Нижче розглянуто найважливіші аспекти дотримання Конституції України, яке має ґрунтуватися на розробленні та впровадженні нових інституцій і правил ухвалення рішень, пов'язаних з Основним законом України.

Головний закон України наголошує на тому, що людина є найвищою суспільною цінністю в демократичній, соціальній та правовій державі, і це має бути відображено в розробленні відповідної державної адміністративної політики.

Аналізуючи це питання крізь призму соціології смислового управління, необхідно зупинитися на сутності держави.

Передусім треба підкреслити, що природа, організація та функціонування держави завжди були й залишаються одними з головних питань, що досліджуються в національному та міжнародному праві.

Держава є не лише суспільним явищем, а й соціальним феноменом: як інструмент репресій, як власність могутніх політичних сил та окремих осіб і як благодійний інститут, що має обов'язок забезпечувати соціальний добробут народу країни. Потрібно наголосити, що держава – це багатогранне соціальне явище, і її треба аналізувати різнобічно, з погляду окремих історичних етапів та закономірностей їхнього розвитку.

Вплив держави як категорії спільноти позначається на структурі і процесах громадянського суспільства, на порядку його життя та умовах нормального існування і розвитку. Як територіальна організація держава відмовляється від родоплемінних зв'язків, змінює їх на соціально-політичні, розробляє структуру, незалежну від етнічної, релігійної та соціальної ідентичності людей по всій країні.

В юридичній літературі зустрічаються різні визначення держави. Заслугує на увагу підхід, згідно з яким найбільша увага приділяється основним ознакам або характеристикам, що відрізняють державні організації від додержавних (деякі автори називають цю сукупність ознак політико-правовими характеристиками держави).

Політика верховенства права фокусується на обмеженні державної влади, водночас визнаючи її необхідність. Державна влада необхідна в кожному суспільстві, її відсутність призводить до анархії, насильства та несправедливості. Однак кожна влада завжди буде прагнути розширити сферу власних повноважень і максимально обмежити свободу своїх громадян. Тому, визнаючи корисність влади, необхідно тримати її під наглядом, перевіряти її легітимність і регулярно оцінювати результати діяльності. Іншими словами, необхідно знайти компроміс між потребами громадян у підтримці правопорядку і захистом прав громадян державною владою. Необхідно докладати зусиль для збалансування позитивних і негативних наслідків, які часто супроводжують державні рішення. Цікава в цьому плані думка Аристотеля, хоча вона і не збігається з нашим розумінням верховенства права. Він вважав, що демократія повинна запобігати корупції, притаманній кожному уряду, а не забезпечувати рівність громадян.

Верховенство права – це такий спосіб організації політичного життя, який не ставить перед суспільством нереалістичних цілей. Його єдиним завданням є забезпечення безпеки, і він має захищати існуючі суспільства, зберігати їх такими, якими вони є, і забезпечувати їх природний розвиток.

Важливим складником кожного правового устрою є система прав і свобод людини. Це складне і багатогранне поняття, яке виражає реальний, а не латентний потенціал його носіїв, закріплюється в національних конституціях та інших нормативно-правових актах. У цьому контексті проблема взаємодоповнюваності прав людини і громадянина в демократичному суспільстві набуває дедалі більшого значення і стає предметом більш широкого дослідження, що знаходить відображення в юридичній літературі.

Формування громадянського суспільства почалося з буржуазно-демократичних революцій XVII–XVIII століть у Західній Європі, які призвели до скасування станових та інституційних обмежень, появи рівності перед законом, нехай і формальної, та розробки перших конституційних документів.

Україна почала активно боротися за свої права в XVI–XVII століттях. Результати цієї боротьби були закріплені в міжнародних договорах та гетьманських універсалах, а

також відображені у звичаєвому праві. До цього ж періоду належать і перші конституційні документи, зокрема перший Литовський статут, що містив конституційні (національно-правові) норми і гарантував певні територіальні права (привілеї). Він набув чинності 1529 року, і його дія поширювалась на територію України аж до середини XIX ст. Тому науковці розглядають статті договору гетьманів з царським урядом як міжнародно-правовий договір або першу конституцію, яка визначала права народів.

Подібні документи підписувалися у другій половині XVII століття: Березневі статті 1654 року, Переяславські статті 1659 року, Батуринські статті 1663 року та Московські статті 1665 року. В усіх українсько-московських договорах підкреслювалося, що вони захищатимуть вольності, права та привілеї українського козацтва і шляхти, а також гарантуватимуть окремі станові права для духовенства і міщан. Насправді ж в Україні продовжували діяти закони Гетьманщини і козацький суд (Гетьманський кодекс), а також Магдебурзьке право, які відповідали нормам «Малоросійського права», а саме Литовського статуту. Ці норми, на думку сучасників, належним чином забезпечували економічні інтереси, станові права та прагнення українського козацтва та шляхти до автономії.

Конституція Пилипа Орлика 1710 року вважається вершиною козацької або сучасної конституційної думки. Вона регулювала дуже широкий спектр прав і свобод, охоплюючи охорону недоторканності не тільки гетьманів, а й ченців, священників, бездітних вдів, виборних і рядових козаків, судових урядовців; права особистої власності; право козаків і генеральної старшини обиратися вільним волевиявленням (голосуванням) козацької громади; право на звільнення від податків і зборів козацьких вдів, дружин, сиріт, а також жінок, чиї чоловіки перебували на війні або на будь-якій військовій службі тощо.

Хоча ця конституція так і не набула чинності, вона показує вектор розвитку українського суспільства і права, за які воно боролось: Наприкінці XVII–XVIII століть автономія українців на території України була обмежена і ліквідована, соціальна структура змінилася одночасно з реституцією одночасно з реституцією земель, а етнічні ознаки були зведені нанівець. Відбувався процес деетнізації населення. Відтак права людини на національному рівні та в сучасному розумінні не розглядалися, однак продовжували існувати у вигляді привілеїв певних груп і класів.

У XIX столітті сформувалася галузь права. Конституції українських земель тривалий час не були чітко визначені через природу держав, до яких вони належали, та особливості їхнього розвитку в складі імперії. Проте австро-угорська конституція XIX століття містила досить вичерпний перелік прав людини. На думку науковців, це робило австро-угорську правову систему більш демократичною, ніж у Російській імперії того ж періоду, хоча й залишалася дещо заформалізованою.

Наступним етапом національного розвитку України став період визвольних змагань (1917–1922). Протягом цього п'ятирічного періоду було видано низку конституційних документів, висувалися різні погляди на подальший розвиток держави, розвивалися та гарантувалися права людини.

До конституційних документів цього періоду, що містять положення про права людини, належать Універсали Центральної Ради, Конституція Української Народної Республіки 1918 року, Закон про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року, Проект Основного Закону Української Держави 1918 року та Проект Конституції Української Держави 1918 року.

Перший універсал Центральної Ради проголосив право громадян на участь у політичному житті, тобто право обирати і бути обраними, гарантії вільних виборів і рівності перед законом.

Права людини отримали подальший розвиток у Третньому універсалі. Зокрема, наголошувалося на праві на трудову власність та її правовому регулюванні, праві на працю та її належні умови, на скасуванні смертної кари, необхідності справедливих і професійних судів, а також поваги до людської честі й гідності. Було також проголошено право на свободу слова, преси, релігії, зборів, профспілок і страйків; недоторканність особи і сім'ї; право і можливість використовувати місцеву мову в усіх відносинах з усіма установами.

Вищезазначені права були закріплені в Четвертому універсалі та отримали логічне продовження в Конституції УНР від 29 квітня 1918 року (Державний устрій УНР, Статут прав і вольностей). У "Загальних положеннях" метою новоствореної УНР проголошувалося "забезпечення прав і свобод народу, охорона його свободи, культури і добробуту", а народ визнавався носієм суверенітету і джерелом влади.

Що стосується радянського періоду розвитку, то права людини в усіх радянських конституціях були значною мірою декларативними, хоча й теоретично просунутими як за обсягом, так і за термінологією.

Перша радянська Конституція 1919 року містила лише чотири розділи, один з яких передбачав диктатуру експлуатованих мас робітників, пролетаріату і найбіднішого селянства. У другій Конституції 1929 року третій з п'яти розділів був присвячений виключно виборчому праву і передбачав надання права голосу і можливості бути обраним лише представникам трудящих мас. Права голосу були позбавлені представники експлуататорських класів, члени царської сім'ї, душевнохворі, працівники правоохоронних органів і державні службовці.

У розділі 3, окрім членів царської сім'ї, душевнохворих та працівників правоохоронних органів, права голосу були позбавлені представники найманої робочої сили, особи, які живуть на доходи, відмінні від трудових, тобто на відсотки з капіталу, прибутки від підприємницької діяльності та доходи від власності, приватні торговці, торгові та комерційні посередники, священнослужителі, особи, які виконують релігійні обряди (якщо це була їхня професія), а також священики. У період НЕПу, незважаючи на загальну тенденцію до повернення до приватної економіки, права людини не були закріплені в Конституції.

Конституції УРСР 1937 та 1978 років містили окремі розділи про основні права та обов'язки громадян. Незважаючи на всеосяжність розділів, пріоритет надавався економічним та культурним правам. Серед політичних прав декларувалося право на об'єднання в політичні партії, але в умовах однопартійної диктатури воно ніколи не могло бути реалізоване. Ці конституції також не проголошують право на переселення та право на страйк.

Дослідники зазначають, що між конституційною теорією і практикою в тоталітарних режимах того періоду існувало багато суперечностей.

Україна зробила перший крок до державного визнання прав і свобод людини і громадянина, прийнявши у 1990 році Декларацію про державний суверенітет України. [2] У Декларації зазначалося, що всім громадянам Української Радянської Соціалістичної Республіки гарантуються права і свободи, передбачені Конституцією Української Радянської Соціалістичної Республіки [5] та нормами міжнародного права, визнаними Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

Очевидно, що питання про реалізацію, захист і забезпечення прав і свобод осіб прямо поєднано з розвитком кожної країни та особливостями їхніх історичного розвитку, політичної влади, соціально-економічної системи, політичною свідомістю та активністю людей тощо. Найвищим аспектом формування будь-якої країни і суспільства є незалежність та суверенітет держави, а також готовність і необхідність суспільства обстоювати і захищати їх.

Закон про проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [10] відкрив нову сторінку в історії нашої країни та її народу, розширивши права і свободи наших людей і наповнивши їх новим змістом і значенням.

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [2] і звернення Верховної Ради України від 5 грудня 1991 року «До парламентаріїв і народів світу» висловили прагнення нової демократичної та легітимної держави увійти до числа цивілізованих народів, гарантуючи, зокрема, права і свободи людини.

Перші законодавчі дії, вжиті новою незалежною державою, не залишили жодних сумнівів щодо правової основи поставлених цілей. Головною метою українського законодавства був захист і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, створення ефективних механізмів їх реалізації.

Значний вплив на подальший розвиток прав людини, прав і свобод громадянина мав вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 року. Україна є підписантом низки європейських багатосторонніх договорів у сфері прав і свобод людини та має конкретні зобов'язання щодо імплементації їхніх положень у національне законодавство. Крім того, вступ до Ради Європи стимулював процес формування та прийняття конституції як основного закону нової демократичної держави. Конституція України 1996 року [6] витримана в дусі сучасного конституціоналізму щодо прав людини та свобод громадянина. Вона визнає людину, її життя, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Змістом і метою діяльності влади є права і свободи людини і громадянина. Згідно з Конституцією, держава відповідає перед народом за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Виходячи з цієї концепції, у чинній Конституції України правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина присвячено спеціальний розділ 2. Він є одним із найважливіших розділів Конституції і містить близько третини її статей.

Чинна Конституція України містить усі основні положення міжнародних документів з прав людини, включно із Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, які є одним із найбільших гуманітарних досягнень ХХ століття, а також справжнім «людським виміром», мірилом людської гідності.

Замість розрізнених прав і свобод Конституція України 1996 року вперше запровадила систему прав і свобод у всіх ключових сферах, включно з цивільними, політичними, економічними, соціальними та культурними правами.

Основний закон України значно розширив обсяг конституційних прав та збагатив їхній зміст, передбачивши безліч нових прав і свобод. Вперше було проголошено право на життя (ст. 27), на інформацію (ст. 34), на приватну власність (ст. 41), на відкриття власної справи (ст. 42), на страйк (ст. 44), на гідний рівень життєдіяльності (ст. 48), на свободу пересування, на особистий вибір місця проживання, право вільно перетинати кордон нашої країни і повертатися до неї (ст. 33). На конституційному рівні було закріплено й інші основні права і свободи.

По-перше, істотного змісту набувають громадянські та політичні права і свободи, про що свідчить час, що минув з моменту ухвалення Конституції України. У результаті скасовано смертну кару, створено понад 90 політичних партій, сформовано громадянське суспільство.

Конституція всебічно гарантує права і свободи, передбачає механізми їх забезпечення та захисту. Про це свідчить насамперед система конституційно-правових гарантій, зокрема цивільно-правові обов'язки через посягання на правові гарантії,

стійкість, абсолютність та необоротність прав, обмеження смислу та кількості вже дійсних вольностей.

Одним із найважливіших здобутків у забезпеченні прав і свобод є окреслена Конституцією система організаційно-правових гарантій, у якій найважливіше місце відводиться Президенту України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, судам, прокуратурі, Комісії Верховної Ради України з прав людини.

Поряд із внутрішньодержавними гарантіями Конституція передбачає використання і міжнародно-правових гарантій. Згідно зі ст. 55, за кожним закріплюється право апелювати до відповідного міжнародного судового органу або органу міжнародної організації, членом або учасником якої є Україна, для захисту прав.

Окремі гарантії захисту прав і свобод людини надаються також міжнародними правозахисними організаціями, членом яких є наша країна. Вагомою в цьому питанні є ратифікація 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3]. Згідно з нею, українці матимуть можливість звертатися до Європейського суду з прав людини по захист своїх порушених прав. Україна також визнає, що Комітет ООН з прав людини компетентний розглядати індивідуальні скарги громадян України на невиконання умов, гарантованих Пактом.

Конституція України виключає будь-які нормативні перешкоди забезпеченню прав і свобод людини і громадянина і гарантує можливість звернення людини і громадянина до суду по захист своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України, а положення Конституції України є нормами прямої дії.

На відміну від конституцій багатьох інших держав, Конституція України висвітлює обов'язки людини і громадянина, але обмежується лише основними для забезпечення прав і свобод. Наприклад, обов'язок неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб (ст. 68); обов'язок захищати Батьківщину, незалежність і територіальну цілісність України (ст. 65); обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, визначених законом.

Особливістю Конституції України є те, що вона передбачає створення та зміцнення ефективних механізмів захисту прав і свобод людини. Насамперед це стосується організації та провадження державної влади на основах розподілу на законодавчу, виконавчу та судову гілки (ст. 6). Як уже зазначалося вище, на судову владу покладено завдання захисту конституційних прав і свобод. Відповідно до чинної Конституції, каральна функція судів підпорядкована функціям захисту прав людини та правового регулювання. Згідно з Конституцією нашої держави та перехідними положеннями Закону України від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» з 28 червня 2001 року рішення про затримання, утримання під вартою та арешт осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, а також про здійснення огляду і обшуку житла та іншого майна особи ухвалюються виключно українськими судами.

Конституційний суд України є визначним механізмом у сфері утвердження та розвитку прав і свобод людини і громадянина. Він здійснює судовий контроль за додержанням Конституції, захищає засади конституційного ладу, основні права і свободи людини і громадянина, гарантує верховенство і пряму дію Конституції на всій території України. Конституційний суд України здійснює конституційний контроль, встановлює суперечності між конкретними правовими актами або їхніми окремими положеннями та Конституцією, тлумачить конституційні положення і дає офіційні тлумачення Конституції та законодавства України, обов'язкові для всіх юридичних

осіб, тим самим справляючи істотний вплив на діяльність органів державної влади у сфері верховенства права.

Віднесення Комісії парламенту, яка відповідає за гарантування прав, до числа спеціальних органів є новацією в державно-правовій системі захисту конституційних прав у нашій країні. Конституція України гарантує право кожного звертатися по захист своїх прав до Комітету, а він своєю чергою, передбачає, що парламент здійснює контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, представлених Основним законом. Ключові функції та особливості цього органу наведено в Конституційному законі України «Про Комітет з прав людини Верховної Ради України», затвердженому Верховною Радою 23 грудня 1997 року. Відтепер цей орган буде універсальним інструментом виявлення відхилень від основних гарантійних прав та вольностей в нашій країні та забезпечить їх усунення.

Конституція України говорить, що побудова правової держави означає створення соціальних зв'язків, що встановлюють справедливі й гуманні відносини між органами державної влади та громадянами, які ґрунтуються на праві та законності. Однак прагнення до створення такої держави та визнання міжнародних стандартів далеко не розв'язують проблему забезпечення гарантій реалізації прав і свобод громадян. Необхідною умовою таких гарантій є створення соціальних і правових механізмів захисту громадян від порушень їхніх конституційних прав.

Міжнародне співтовариство відкидає і категорично забороняє будь-які форми дискримінації. Ця заборона поширюється на реалізацію всіх прав і свобод людини. Комітет ООН з прав людини визначає дискримінацію як «будь-яку відмінність або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що обмежує, або має на меті чи наслідком обмеження визнання, користування чи здійснення на рівних засадах будь-яких прав і свобод».

Як підсумок, обговорення конституційних прав є частиною питання про реальне становище особи в суспільстві й державі. Тому велике значення має з'ясування структури та системи прав і свобод, зумовлених особливостями сфери життєдіяльності людини, визначення понятійного апарату, що існує в цій сфері, та особливостей правового статусу особистості. Це відображає всі основні потреби та інтереси учасників у їх взаємодії один з одним та з державою.

Питання ефективного забезпечення та охорони прав і свобод людини має велике значення для демократичної, правової та соціальної держави. Дослідження розвитку механізмів забезпечення прав і свобод людини в Україні отримує нині виняткову значущість з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і зацікавлення нашої країни бути повноправним членом Європейського співтовариства.

Повага до прав і свобод людини є одним з основоположних принципів Європейського Союзу. Однією з головних цілей європейської інтеграції було недопущення повторення катастрофічних наслідків Другої світової війни. З цією метою перший Європейський договір, підписаний у 1957 році, містив положення про права людини, такі як недискримінація, вільне пересування та право на справедливу заробітну плату. Водночас дуже важливо розуміти хід європейської інтеграції як процес зростання значення прав людини в європейському правопорядку і, більше того, в процесі розширення Європейського Союзу. Історія неодноразово показувала, що хоча права людини не були закріплені в початкових договорах, вони набували все більшого значення з кінця 1960-х років. Цей процес, здається, прискорився в останні роки. Найяскравішим свідченням цього є рішення, ухвалені на Кельнському саміті Європейської Ради 3-4 липня 1999 року, про необхідність розробки Хартії прав людини [14] для ЄС, оскільки захист основних прав людини є ключовим принципом ЄС і

необхідною умовою його легітимності. ЄС знадобилося десять довгих років, щоб зробити Хартію прав людини юридично обов'язковою.

Немає сумніву, що вона сприяла підвищенню рівня міжнародно-правових гарантій основоположних прав людини, а деякі її положення можуть слугувати моделлю для вдосконалення конституційно-правового охорони прав людини в нашій країні.

Слід пам'ятати, що принципи свободи, демократії, поваги до прав людини та верховенства права є головними складовими перебігу європейської інтеграції. У певному сенсі Україна вже вступила в Євросоюз. Крім узгодження своїх економічних інтересів з ЄС, Україна є членом Ради Європи (1995), ОБСЄ (1992) та Енергетичного співтовариства (2011), визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини та ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини 17 липня 1997 року. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [13] була прийнята Верховною Радою України та Європейським парламентом і має таку ж юридичну силу, як і договори держав-членів. Стаття 2 Угоди про асоціацію передбачає, що демократичні засади, повага до прав та основоположних свобод людини і верховенство права є основою внутрішньої і зовнішньої політики України.

Низка положень Угоди про асоціацію присвячена розвитку механізмів захисту прав і свобод людини. Зокрема, держави-учасниці шляхом всебічного співробітництва в галузі захисту конституційних прав, разом з повагою до демократичних принципів та верховенства закону, основоположних свобод, до інституцій, які забезпечують повагу до прав та основоположних свобод у сфері стабільності, незалежності та ефективності, мають погодитися на встановлення діалогу та співробітництва з метою зміцнення поваги до прав людини та головних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин. Упровадження механізмів забезпечення прав і свобод людини в Україні передбачено також у контексті програми ЄС з лібералізації візового режиму для України. З погляду на ці закони Указом Президента України № 119/2021 було затверджено Національну стратегію в галузі прав людини [9].

Стратегія спрямована на забезпечення пріоритету прав і свобод людини як засад формування державної політики в процесі ухвалення рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Тому стратегія орієнтована на розв'язання основних інституційних проблем і викликів, що зароджуються у спільноті в аспекті прав і свобод людини, але не охоплює всіх питань у цій сфері. Удосконалення систем захисту прав і свобод людини базується на засадах і рекомендаціях, розроблених і апробованих як національним досвідом, так і міжнародною спільнотою.

Насамкінець варто наголосити, що напрям до узаконення верховенства права та принципів демократичного врядування в Україні немислимий без визнання прав і свобод людини. Через низку причин питання прав людини, на жаль, не є домінуючими в нашій країні. Громадяни нашої держави майже не вникають в сутність своїх прав, не вміють їх використовувати і не відчують себе зобов'язаними виконувати їх. Цим, зокрема, спричинені низький рівень економічного розвитку, нестабільність у соціальній, політичній та правовій сферах.

Зрештою, питання державотворення та правотворчості, потребують детальнішого дослідження в різних його аспектах, зокрема з наукової точки зору.

Висновки

Отже, проблема прав людини і громадянина є частиною проблеми реального становища особистості в суспільстві і державі. Тому велике значення має з'ясування структури та системи прав і свобод, зумовлених специфікою сфери життєдіяльності

людини, визначення понятійного апарату та особливостей правового статусу особистості в цій сфері. Тут знаходять своє відображення всі основні потреби та інтереси учасників у їх взаємодії один з одним та з державою.

Особливе місце для утворення сильної суверенної, законоправної та суспільної держави посідає проблема результативного гарантування та охорони прав і свобод людини.

Шлях до утвердження верховенства права та принципів демократичного врядування в Україні немислимий без визнання прав і свобод людини. На жаль, з різних причин питання прав людини не є домінуючими в нашій країні. Через низький рівень економічного розвитку, нестабільність у соціальній, політичній та правовій сферах, відсутність ефективної правової освіти громадян, громадяни мало знають про свої права, не вміють ними користуватися і не вимагають поваги та дотримання цих прав від інших людей та держави.

У сучасній юридичній літературі відсутні наукові дослідження, присвячені ролі держави в захисті прав і свобод людини. Тому існує потреба в глибокому аналізі положень законодавства України щодо охорони прав та свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел

1. Гринько Р., Демчик Н., Мота А. Права людини в умовах сучасності. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 346–354. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-346-354](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-346-354) (дата звернення: 24.06.2023).
2. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради УРСР від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 24.06.2023).
3. Європейська конвенція з прав людини : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.06.2023).
4. Ковальчук С. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні : *dissertation*. 2019. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/52883> (дата звернення: 31.07.2023). (дата звернення: 24.06.2023).
5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 24.06.2023).
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2023).
7. Панкевич О. Європейські стандарти людських прав у практиці Конституційного Суду України. *Соціально-правові студії*. 2020. № 4 (10). С. 21–27 URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3487> (дата звернення: 24.06.2023).
8. Панфьорова, М. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права*, 2020. № 4. С. 106–111. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.19> (дата звернення: 24.06.2023).
9. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 24.06.2023).
10. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 24.06.2023).

11. Сурай І., Книш В. Забезпечення захисту прав і свобод людини в Україні: інституційний аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 4. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.4.3> (дата звернення: 24.06.2023).
12. Ткачук Л. В. Роль уповноваженого з прав людини в системі правозахисних гарантій прав людини в Україні: теоретико-правові аспекти. *Держава і право : Юридичні науки* : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юрид. думка, 2019. № 84. С. 36–48.
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 26.09.2014 р. : станом на 25.10.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 24.06.2023).
14. Хартія Європейського Союзу про основоположні права : Хартія Ради Європи від 07.12.2000 р. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-uevropijskogo-soyuzu/> (дата звернення: 24.06.2023).
15. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8 (294). С. 186–190. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.30> (дата звернення: 24.06.2023).